

Демографічний потенціал національної економіки

Демографічний потенціал – це усе населення певної країни.

Головними характеристиками демографічного потенціалу країни є: співвідношення показників природного руху населення (різниця між народжуваністю та смертністю), статеві-вікова структура населення, співвідношення показників механічного руху населення (еміграція та імміграція), демографічне навантаження (кількість непрацездатних, яку утримує працездатна особа, та їх структура – діти та пенсіонери), щільність розселення.

Важливим чинником продуктивних сил і розвитку економіки є **чисельність населення**, яка забезпечує відтворення чисельності працездатного населення, чисельності зайнятих, трудового капіталу. Чисельність населення (N) – змінний показник, який залежить від об'єктивних природних (ΔN – природного приросту) і міграційних (ΔN_m – міграційного приросту) процесів. На величину природного чи міграційного приросту впливають соціально-економічні чинники, національні традиції народу, його культура, спосіб і рівень життя. Він вимірюється кількістю приросту на 1000 осіб населення. Зміну чисельності населення з урахуванням коефіцієнтів природного і міграційного приросту можна розрахувати за формулою:

$$N = N + N \times \Delta N \times \Delta N_m$$

До 1990 р. чисельність населення України мала тенденцію до зростання. Спад виробництва, скорочення робочих місць, незначні доходи на душу населення спричинили зменшення природного приросту населення в Україні та посилення еміграції. Зменшення чисельності населення в Україні здебільшого пов'язують із тривалою соціально-економічною кризою і недостатніми доходами для утримання сімей.

На стан відтворення населення впливає значною мірою забруднення території України радіоактивними елементами. Майже 4 млн. осіб проживають на території радіоактивного забруднення. Це впливає на погіршення показників відтворення населення. Для цих територій (Чернігівська, Київська, Житомирська області) характерні найгірші демографічні показники. Найвища смертність спостерігається у великих містах України, найгірша ситуація в містах-мільйонерах – Дніпрі, Харкові та областях, де сконцентрована чимала частка промислових потужностей. Надмірне нагромадження населення на певних територіях створює підвищений ризик техногенних катастроф, екологічного забруднення внаслідок людської життєдіяльності та нагромадження об'єктів промисловості, транспортних викидів.

Характерною особливістю природного руху населення України за останні десятиріччя є постійне скорочення його природного приросту (**депопуляція**) (ΔN). Це спричинено зменшенням народжуваності та

зростанням смертності. За 1985-1998 рр. кількість народжених на 1000 осіб зменшилося з 15 до 8, тоді як кількість померлих за цей час зросла з 12 до 14 осіб.

Коефіцієнт природного приросту ΔH населення України внаслідок тенденції негативного співвідношення народжуваності та смертності за 1985-1998 рр. знизився з $\Delta H 2,9$ до $\Delta H 6,0$, що зумовлено багатьма економічними, соціальними, політичними й економічними чинниками. Це позначилося на коефіцієнтах народжуваності та смертності за віковими групами. Наприклад, коефіцієнт народжуваності має тенденцію до зростання лише серед жінок вікової групи 15-19 років, у вікових групах 20-49 років помітна тенденція до стабільного зменшення народжуваності.

Протилежну тенденцію демонструють коефіцієнти смертності за віковими групами, тобто кількість померлих у середньому за рік на 1000 осіб відповідної вікової групи. Зменшення смертності помічено лише у віковій групі 0-4 роки. Зростання смертності починається з вікової групи 15-19 років, причому інтенсивність смертності зростає зі збільшенням віку населення.

Найпоширенішими причинами смертності населення в Україні протягом останніх часів є хвороби серцево-судинної системи (61%), злоякісні новоутворення (13%), нещасні випадки, вбивства, самогубства та інші зовнішні чинники (10%), хвороби органів дихання (5%).

Щорічно в державі реєструється від 9 до 11 млн. випадків інфекційних та паразитарних захворювань. Так, показник смертності від сальмонельозів дорівнює 0,05 на 100 тис. населення, дизентерії – 0,04, гострих кишкових інфекцій – 0,16, дифтерії – 0,03, менінгококової інфекції – 0,2 тощо. Чоловіки помирають від інфекційних хвороб у 6 разів частіше, ніж жінки.

За 2000–2006 роки загальна захворюваність на туберкульоз зросла на 43,0%, а на СНІД за 1999-2000 роки – на 89,5%. Всесвітня організація охорони здоров'я визнала Україну, крім зони екологічного забруднення, зоною двох епідемій – туберкульозу та СНІДу.

Головними причинами нещасних випадків на виробництві зі смертельним наслідком, за даними Держкомстату України, є порушення вимог безпеки при експлуатації устаткування, машин, механізмів (13,4%), порушення трудової і виробничої дисципліни (13,0%), алкогольне, наркотичне сп'яніння, отруєння токсичними речовинами (11,2%), порушення правил дорожнього руху (8,4%), порушення технологічного процесу (8,0%), незадовільний технічний стан виробничих об'єктів (5,8%), інші організаційні причини (5,6%), недосконалість, невідповідність вимогам безпеки технологічного процесу (5,5%), конструктивні недоліки (3,3%), інші технічні причини (3,1%), недоліки під час навчання безпечним прийомом праці (2,8%), порушення режиму праці та відпочинку (1,9%), відсутність або неякісне проведення медичного обстеження (1,4%), невикористання засобів індивідуального захисту через незабезпеченість ними (1,3%).

Значним чинником, що негативно впливає на показники ризику смертності в Україні, є наркоманія. 70% наркоманів помирає від

передозування, 20% – від травм, отриманих у стані наркотичного отруєння, 10% – від гепатиту.

Велика кількість смертельних випадків відбувається внаслідок вбивств (6260 – *тут і далі середні показники з початку 2000 р.*), випадкових утоплень (5192), випадкових падінь (2231), нещасних випадків, викликаних вогнем (1697).

Для забезпечення балансу народжуваності-смертності, треба, щоб в середньому в 10 українських сім'ях було, як мінімум, 22-24 дитини.

Середня тривалість життя в Україні складає: 64,6 роки – у чоловіків і 74,2 – у жінок. Це набагато нижчий показник, ніж у розвинених країнах світу. Він і надалі знижуватиметься внаслідок погіршення умов (соціальних, економічних, екологічних) життя людей.

За даними Державного комітету статистики, впродовж 5 місяців 2009 року загальна чисельність населення скоротилась на 105 тисяч 233 особи. Водночас темпи скорочення населення знизилися у порівнянні з аналогічними періодами минулих років: зокрема, у 2008 році цей показник склав понад 139 тисяч осіб, а в 2007 році – понад 145 тисяч осіб. Відносне поліпшення демографічної ситуації зумовлене насамперед двома основними складовими, що формують природний приріст (скорочення) населення – зростанням рівня народжуваності та зниженням рівня смертності. Впродовж п'яти місяців 2009 року в Україні народилося 208 тисяч 238 дітей, що на 12 тисяч малят більше, ніж у 2008 році, померло 313 тисяч 471 особа, тоді як у попередньому році померлих було більше на 22,5 тисячі. Проте Україна продовжує втрачати по 650 своїх громадян щодня. Майже половина українців помирає внаслідок факторів, яких можна уникнути, – це алкоголізм, загибель у ДТП, наркоманія тощо.

Характерною рисою статеві-вікової структури населення України є постійне збільшення частки людей старшого віку, вона вже переважає частку дітей (23,9% проти 18,1%). Такий процес називається „старінням” населення. Він особливо інтенсивний в останньому десятилітті. За 1989-2004 рр. частка людей пенсійного віку збільшилась на 5,3%. Якщо у міських поселеннях частка людей у віці понад 60 років становить 18,6%, то у селах – 25,2%. Сьогодні в державі проживає 14,5 млн. пенсіонерів, або 29% від загального числа мешканців країни, рівень захворюваності яких в 2,2 рази вищий за рівень захворюваності працездатного населення.

В Україні розвинулися три форми поселень, які характеризують систему розселення людей: *міста, селища міського типу і сільські населені пункти*. Типовими формами є міста та дисперсно-групове (розсіяно-групове) сільське розселення, що свідчить про переважання кількості сільських населених пунктів над міськими при вдвічі меншій чисельності сільського населення. Мінімальна чисельність жителів, яка дає підставу реєструвати місця їх поселення як населені пункти – 15 осіб, а відстань між ними повинна становити 2 кілометри.

До категорії міст в Україні належать поселення з чисельністю населення понад 10 тис. осіб. До категорії селищ міського типу – поселення з

чисельністю населення понад 2 тис. осіб. За даними перепису 2001 р., в Україні налічувалося 454 міста, 897 селищ міського типу, 28 775 сільських населених пунктів.

На початок 2008 р. у містах України проживало майже 68% населення. Його чисельність почала стрімко зростати в 60-ті роки, а особливо швидко в останні двадцять років ХХ ст. – на 3,5 млн. осіб, або на 11,4%. Значно переважає чисельність міського населення у АР Крим, Дніпропетровській, Донецькій, Запорізькій, Луганській, Одеській, Харківській областях. Незначне переважання – у Волинській, Житомирській, Кіровоградській, Київській, Львівській, Миколаївській, Полтавській, Сумській, Херсонській, Хмельницькій, Черкаській, Чернігівській областях.

У міських населених пунктах України (майже 5% усіх населених пунктів) зосереджено понад дві третини населення країни. Міста становлять лише третину міських поселень України, але в них проживає до 90% усього міського населення. Більша його частина припадає на великі та дуже великі міста. У селищах міського типу з чисельністю понад 20 тис. осіб проживає лише 2% населення, а решта – у поселеннях до 20 тис. осіб.

На початку ХХ ст. в Україні переважало сільське населення – понад 80%. На початок ХХІ ст. відносна чисельність сільського населення значно зменшилася і становить до 32%, або понад 16 млн. осіб. Переважає сільське населення у Вінницькій, Закарпатській, Івано-Франківській, Рівненській, Тернопільській, Чернівецькій областях.

Найсуттєвішими чинниками формування чисельності сільського населення є соціально-економічні умови, які склалися в Україні у певні періоди її історичного розвитку. Загальною тенденцією було і залишається абсолютне і відносне зменшення сільського населення, що зумовлене відтоком сільських жителів у міста з метою знайти роботу і дещо гіршою ситуацією, ніж у містах, щодо народжуваності та смертності.

Динаміка чисельності сільського населення має певні територіальні відмінності. Наприкінці ХХ ст. чисельність сільського населення зросла в АР Крим, Закарпатській і Херсонській областях, у решті областей вона помітно знизилася, зокрема у Вінницькій, Чернігівській, Хмельницькій, Житомирській та Херсонській.

Отже, розселення населення та особливості його концентрації в різних типах поселень зумовлені **урбанізацією**, специфікою соціально-економічного розвитку країни, конкретними зрушеннями в економічній і соціальній сферах, а також у територіальній структурі та організації національної економіки, особливо галузей матеріального виробництва.

Статеві-вікова структура населення характеризує співвідношення чоловіків і жінок у загальній чисельності населення. З 1970 р. до 2000 р. простежується тенденція до стабільного співвідношення чисельності чоловіків і жінок. Ця тенденція зберігається у співвідношенні: жінки – 53,5%, чоловіки – 46,5%. В Україні чисельно жінки переважають над чоловіками, але переважно за рахунок старших вікових груп. Існують значні

територіальні відмінності у співвідношенні жінок і чоловіків. Проте смертність сильної статі є набагато вищою ніж у жінок.

Переважаюча чисельність жінок пояснюється нижчою смертністю, війнами, міграцією за межі держави чоловіків. Демографічна наука стверджує, що на сто народжених дівчаток народжується 106–107 хлопчиків. Кількість чоловіків переважає у віковій категорії до 25–30 років, потім повільно зменшується. З віку 40–45 років у загальній чисельності населення вже переважає кількість жінок.

Вікову структуру населення розглядають за ознаками належності до працездатного віку:

- молодше за працездатне: 0-16 років;
- працездатне: чоловіки – 17-64, жінки – 17-59 роки;
- старше за працездатне: чоловіки – 65 і більше, жінки – 60 і більше років.

Співвідношення цих вікових груп таке: молодше за працездатне – 21%, працездатне – 56%, старше за працездатне – 23%; відповідно у структурі вікових груп міського населення – 20%, 60%, 20%; сільського – 22%, 49%, 29%.

Аналіз вікової структури населення України за останні десятиріччя засвідчує зменшення абсолютної та відносної чисельності дітей віком до 16 років. Також зменшується абсолютна і відносна чисельність населення працездатного віку. Зростає лише абсолютна і відносна чисельність населення, яке є старшим від працездатного віку. Збільшення кількості жінок та загальне старіння населення характерні для подільських та центральних областей України. Дещо ліпшою є ситуація у Волинській, Закарпатській, Івано-Франківській, Львівській та Рівненській областях.

Вивчення динаміки статевої та вікової структури населення загалом і за регіонами важливе для формування концентрації працездатного населення і його зайнятості, оскільки територіальні особливості є наслідком відмінностей природного та міграційного руху.

Використана література:

1. Яковенко Р. В. Національна економіка : навч. посіб. / Роман Яковенко. – Кіровоград : „Пік”, 2009. – 548 с. : іл.
2. Яковенко Р. В. Національна економіка : навч. посіб. / Роман Яковенко. – [2-ге вид., випр.]. – Кіровоград : „КОД”, 2010. – 548 с. : іл.
3. Заблоцький Б. Ф. Перехідна економіка : посіб. / Заблоцький Б. Ф. – К. : ВЦ „Академія”, 2004. – 512 с. (Альма-матер).
4. Заблоцький Б. Ф. Розміщення продуктивних сил України : Національна макроекономіка : посіб. / Заблоцький Б. Ф. – К. : Академвидав, 2003. – 368 с. (Альма-матер).

Р. В. ЯКОВЕНКО,
к.е.н., доцент